

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВЗУТТЯ

Неля Силенко (м. Київ)

Історія виникнення одягу та взуття, причини, які сприяли людині для створення тих чи інших форм одягу, мають важливе значення для розуміння матеріальної та духовної культури народу.

Український народний одяг, засвоюючи кращі традиції, вбираючи багатовіковий досвід, вдосконалювався протягом століть. На кожному історичному етапі він видозмінювався щодо матеріалу виготовлення, крою, естетичного оформлення, характеру орнаментики, колористики. Але основні елементи одягу за всіма тими видозмінами мають давньослов'янське походження, культуру Київської Русі. Це домотканні тунікоподібні сорочки, дівочі вінки, рушнікоподібне жіноче головне вбрання, поясний одяг у вигляді прямокутної орнаментованої смуги тканини, ткані пояси, плетені зі стебел рослин і кори дерев личаки, шкіряні постолі, чоботи та ін.

Особливою ознакою українського традиційного костюма є комплексність. Основними складниками комплексів вбрання були натільний, поясний, нагрудний, верхній одяг, головні убори, пояси, змінні прикраси, взуття. Усна народна творчість дуже часто передає портретне зображення людини в народному строї, напр.:

На нім шапонька, як мак, дрібонька,

На нім чобітки, срібні підківки.

(Укр. нар. щедрівка)

Взуття – найбільш скульптурна за формою частина костюма. Воно має бути зручним, тому його формі майстри приділяли особливу увагу. Об'ємно-просторову форму, наближену до форми ступні, надають взуттю за допомогою розчленувань та швів.

Розчленування можуть бути конструктивні – це ті, які поділяють заготівку на деталі, та декоративні, які мають тільки декоративне призначення.

Спочатку у взутті була мінімальна кількість розчленувань. Воно складалося з однієї деталі, мало човникоподібну форму, і називалося морщень, поршень, моршень. Цей вид взуття трансформувался у різних країнах по-різному в опанки, крепцы, мокасини).

Людина ставила ногу на кусок шкіри та обгортала нею ступню. Щоб утримати це примітивне взуття на ступні, по краях робили отвори, в які протягували шкіряний пасочок, що обперізував ногу. Проте утворені складки натирали ногу, тому вирішили зрізати надлишки матеріалу – так виник крій верху взуття з "виточками", а пізніше з'явилися окремі деталі. Поступово конструкція поділилася на верх (заготівка) і низ (підощва). Підощвою називають своєрідну латку, яку нашивали на зношену нижню частину взуття.

Археологічні розкопки підтверджують, що шкіряне взуття з'явилося на ранній стадії розвитку людства. Перші його форми були дуже примітивні: шматок шкіри, обмотаний навколо ноги і закріплений в декількох місцях.

Із усіх шкіряних виробів взуття є найутилітарнішим складником костюма і відрізняється найбільшою різнобарвністю конструкції.

Форма й матеріал взуття розвивалися в різних місцевостях України по-різному, залежно від природних умов, характеру господарської діяльності, економічного становища населення. Робили взуття переважно з рослинних стеблин або кори дерев (лика), а також зі шкіри та повсті (збита вовняна нитка). Від матеріалу залежала й техніка виготовлення взуття. Воно було плетеним, стягнутим або зшитим.

У процесі розвитку взуття поділилося на такі конструктивні типи: ходяки, постолі, личаки, черевики, чоботи. Найдавнішим взуттям українців були личаки й постолі.

Личаки – це взуття, плетене з кори дерев. Плели личаки двома способами: скісним та прямим. На території України був поширений прямий спосіб плетіння. На виготовлення личаків ішло лико лози, в'яза, липи, верби. Це взуття складалося з прямоплетеної підошви та петель обабіч ступні. Трималися личаки на нозі за допомогою шнурка з лика, клоччя або конопель, який протягувався крізь петлі. Оскільки личаки швидко зношувалися, то в селян завжди був запас матеріалу для їхнього виготовлення.

Плетені личаки відомі в північно-східних районах України, переважно на Поліссі. Їх носили поверх білих полотняних онуч, що сягали майже колін. У музейних фондах зберігаються зразки личаків.

Постоли (моршні, ходаки, поршні) – це дуже давній тип шкіряного стягнутого взуття. Виготовляли їх з одного шматка товстої, по-можливості м'якої, ялової або, рідше, свинячої сиром'ятної шкіри. Залежно від конфігурації носової частини постоли могли бути тупоносими та гостроносими. Ремінці, за допомогою яких взуття тримається на ступні, виконують не тільки утилітарну, але й естетичну функцію.

Постоли носили переважно влітку, в деяких місцевостях, наприклад, на Чернігівщині – в усі пори року.

На Черкащині "постоли робили зі шкури з вовною, робили зі свинячої шкури: складалася шкура і в задники заточувалася" (с. Ризино, Хотинюк Ф.).

Постоли – взуття на повсякдень і носили його поверх полотняних чи сукняних онуч. Нагадуємо, як у пісні про це співається:

Ой вулице ти широкая,
Чом травице не зеленая?
Ой, як мені зеленій бути,
Коли мене гуси щипали,
Коли мене хлопці стоптали,
Великими та й ножиськами,
Широкими постолиськами,
Широкими постолиськами,
Сукняними гонучиськами.

(записано в с. Тимошівка
від Слісаренко Г. С.)

У Карпатах і на Прикарпатті також побували постоли. Їх носили такі етнічні групи, як гуцули, бойки, лемки, що населяють цей край.

Чотирикутний шматок шкіри мочили, загинали на кінцях та зшивали так, що утворювався гострозакінчений, досить глибокий передок, а на зап'ятку сходилися два кінці, залишаючи отвір на п'яти. Внаслідок відповідного загинання постоли досить глибоко заходять на ногу. По краях постолів наявні отвори, крізь які протягали ремінці (волоки), якими густо й високо обмотували ногу.

У бойків взували ходаки (шкіряні постоли) ще на поч. ХХ ст. Жінки прив'язували ходаки шнурками, якими обвивали білі онучі. У фондовій колекції Державного музею народної архітектури та побуту України зберігаються чудові зразки постолів Карпат.

Гуцули на ноги взувають вовняні шкарпетки (капці) і постоли (постіу, множ. – постоли) або, рідше, чоботи. Зашнуровують постоли вузькими ремнями (устугвами), а потім, за допомогою вовняних шнурків (волоків), закріплюють вище кісточок до ніг, одночасно прив'язуючи й штани. Крім звичайних постолів, побували ще й закаблучені, які мали кінці передків, загнуті ріжками до середини.

Крім постолів, у Карпатах відомі також ще з часів Київської Русі чоботи на підківках.

На тій Марисі красні чобітки,
Хто їй дав? Гей, я їй дав,
Бо я Марисю вірно,

вірненько покохав.

(Укр. нар. щедрівка)

Опис чобіт варто починати з матеріалу, який використовували майстри для їх виготовлення. Цим матеріалом, в основному, була шкіра.

Вичинка шкіри волів, коней, свиней, що з неї шили взуття, була відома на Україні під назвою чинбарство (на Західній Україні – гарбарство). Різні способи вичинки шкіри (сап'ян, юхть, кардибан) починалися з розтягування, висушування сировини. Потім розмочували, вапну-

вали шкіру у спеціальних ямах, коритах та зіскрібали волосся, м'ясні та жирові залишки – міздрі. Далі шкіру ретельно промивали у проточній воді, намазували хлібним розчином і дубили.

Після дублення змащували жиром, висушували і розминали. З готової сировини шили різні види взуття (чоботи, черевики, напівчобітки, сап'янці).

Майстри-сап'янники вичинкою кольорового сап'яну, з якого шили взуття, славилися не тільки в Україні, а й за її межами. "Майстра по роботі пізнати" (прислів'я). Слід зазначити, що майстри навіть враховували фази місяця, щоб вдало вибрати час для початку успішної роботи.

Пошиттям взуття займалися шевці. Шевське ремесло належало до компетенції чоловіків і було поширеним на Україні та дуже пошанованим. Воно існувало у вигляді цехів. Інструмент шевців складався з колодок, різноманітних шил, ножів, обценьків, молотків. Необхідними атрибутами були також дратва, віск, смола, щетина, цвяхи та кілки, підкови, дошки для розкрою шкір.

На Черкащині для пошиття чобіт використовували юхту (якісно вичинену кінську шкіру) або шкіру молодих бичків.

Також існували чоботи-витяжки, які виготовлялися з одного шматка шкіри чорного кольору. Вони вважалися буденними і шилися на одну колодку (на один копил). На підшви і підбори брали шкіру старих волів. Підбивали підшви дерев'яними кілочками, які робили з берези, а каблуки – залізними цвяхами та підківками, які виготовляли в кузні із заліза. Устілку для утеплення вкладали з соломі.

Щоб взуття мало естетичний вигляд, а шкіра була довговічною і м'якою, не пропускала вологу, взуття змащували дьогтем, який "гнали" з березової кори.

На нинішній час науковцями розробляється каталог народного взуття, що міститься у фондівій колекції Державного музею народної архітектури

та побуту України. Метою створення цього каталогу є надання допомоги тим, хто вивчає конструктивні особливості народного взуття, та популяризація народних традицій з виготовлення українського одягу.

1. Бернштайм Т. Новые перспективы в познании и изучении традиционной народной культуры. – К., 1993.

2. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. – К., 2000.

3. Братко-Кутинський. Феномен України. – К., 1996.

4. Веселі співаночки (укр. нар. жарт. пісні). – К., 1969.

5. Етнографія Києва і Київщини (традиції, сучасність). – К., 1986.

6. Зыбина Ю. Технология изделий из кожи. – М., 1975.

7. Зурабян К., Краснов Б., Бернштейн М. Материаловедение изделий из кожи. – М., 1988.

8. История украинского искусства. – К., 1969.

9. Кайндль Р. Гуцули. – Чернівці, 2003.

10. Конструирование изделий из кожи. – М., 1982.

11. Культура і побут населення України. – К., 1991.

12. Матейко К. Український народний одяг. – К., 1977.

13. Николаева Т. Украинская народная одежда. – К., 1987.

14. Ніколаєва Т. Історія українського костюму. – К., 1996.

15. Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1994.

16. Полесьє. Матеріальна культура. – К., 1988.

17. Полтавська область.

18. Регрес і регенерація в народному мистецтві. – К., 1998.

19. Родовід (наукові записки до історії культури України). – К., 1993. – № 5.

20. Скуратівський В. Берегиня. – К., 1987.

21. Традиційний одяг Черкащини кін. XIX – поч. XX ст. – Черкаси, 1993.

22. Українська минувшина (ілюстрований етнографічний довідник). – К., 1993.

23. Українці. Кн. 2. – К., 1999.

24. Чижикова Л. Русско-украинское погра-